

pačna široj publici koju zanimaju teme iz suvremene nacionalne povijesti, naročito one koje izazivaju podjele u hrvatskome društvu. Iako nije pisana kao znanstvena recenzirana monografija, žalosti činjenica da knjiga nema bibliografiju i bilješke, no to ipak ne utječe na zanimljivost ove publicističke knjige, čije objavljivanje treba pozdraviti.

*Velimir Veselinović
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Prikaz

Sven Cvek, Jasna Račić,
Snježana Ivčić
**Borovo u štrajku:
rad u tranziciji 1987-1991.**

Baza za radničku inicijativu i demokraciju,
Zagreb, 2019, 225 str.

Knjiga autorskog trojca Svena Cveka, Jasne Račić i Snježane Ivčić rezultat je njihovog višegodišnjeg bavljenja fenomenom tvornice Borovo. Nakon nekoliko članaka i izložbi njihovo istraživanje uobličeno je u knjigu u izdanju Baze za radničku inicijativu i demokraciju. U knjizi se istražuju zbivanja u Kombinat u Borovo od 1987. do 1991. s izrazitom orijentacijom na radništvo kao posebnu skupinu. Knjiga je podijeljena u pet poglavlja uz uvod i zaključna razmatranja. Na kraju knjige navodi se korisna kronologija i "glosar samoupravljanja".

U prvom poglavlju autori obrađuju historijat tvornice od izgradnje Batina pogona preko samoupravljanja do završetka "zlatnog doba" tvornice početkom osamdesetih. U drugom poglavlju obrađuju se krizne godine i veliki štrajkovi iz 1987. i 1988. kada su borovski radnici zauzeli zgradu Savezne skupštine u Beogradu. U trećem poglavlju autori opisuju situaciju nakon 1988., pokušaje reorganizacije, s kritikama reformi Ante Markovića i opisom lošeg položaja radnika. U četvrtom poglavlju autori analiziraju posljedice uvođenja višestranačja, situaciju oko izbora i tzv. junski štrajk iz 1990. U petom poglavlju autori se bave završnim razdobljem pred rat, povezuju slučaj Borova s drugim takvim slučajevima po republici i razmatraju nove okolnosti. Zaključuju kako "rat zamjenjuje rad" i tu se njihova analiza zaustavlja.

Autori se, kako kažu, trude ne robovati nacionalnom poretku stvari i odbacuju etničku pripadnost kao centralni princip društvenog života te pokretača povijesti. Time čine značajan iskorak u odnosu na većinu drugih studija u Hrvatskoj objavljenih nakon 1990., koje gledaju povijest "nappačke" i traže ishodišta sadašnjeg stanja. Autori ostavljaju po strani etnonacionalna pitanja i usredotočeni su na ekonomska u kojima, vjerojatno s razlogom, treba tražiti uzroke mnogih kasnijih zbivanja. U knjizi se ujedno odstupa od uobičajene prakse promatranja povijesnih događaja kroz prizmu elita. Znatno prostora posvećen je opisu životnih uvjeta radnika, njihovih briga i problema, razmišljanja o tvornici i budućnosti. Tako napisanu "povijest odozdo" možemo vidjeti kao značajan doprinos socijalnoj i ekonomskoj povijesti.

Generalni je zaključak knjige kako je na primjeru radnika u Kombinat Borovo vidljiva kriza kroz koju je u osamdesetim godinama i kasnije prolazila socijalistička ekonomija. Autori tvrde da političke elite u Jugoslaviji slijede zahtjeve stranih vjeronika, što uzrokuje sve teži položaj radništva. Radništvo to ne prihvaća, nego pokazuje klasnu svijest te organizira nekoliko velikih štrajkova (npr. pokazuju kako je u jednom štrajku sudjelovalo znatno više radnika Borova nego zajedno na skupovima HDZ-a i SDS-a). S pojavom višestranačja nacionalne se stranke bore za utjecaj među radnicima, ali prvenstveno za prevlast nad tvornicama jer im to omogućuje da ih privatiziraju. Ujedno se za postojeću krizu počinju kriviti drugi, što je uvertira za oružani sukob.

Knjiga je pisana unutar "lijeve" paradigme. Kao takva usredotočena je na rad i ideju radnika kao društvenog subjekta. Autori dobro primjećuju kako su takve teme zanemarene u dominantnim studijama te nastoje popuniti tu prazninu. Na toj osnovi dobili smo knjigu koja je po mnogočemu inovativna i drugačija od većine drugih koje se bave navedenim turbulentnim razdobljem. Međutim, ta "inovativnost" ujedno podrazumijeva niz problema koje knjiga sadrži. U nastavku ću navesti samo neke od njih.

Istraživanje radništva kao posebne klase je, naravno, legitimno, ali čitatelj koji ne dijeli ideološke stavove autora može se s pravom pitati zašto su baš industrijski radnici toliko vrijedni pažnje naspram svih drugih? Autori im nastoje pripisati "posebnu klasnu svijest" koja se očituje u njihovoj spremnosti na štrajkove, pobune protiv pokušaja uvođenja tržišnih mjera i

otpor nacionalnim podjelama u ime radničke solidarnosti. U takvom pristupu autori čine istu pogrešku kao i nacionalni povjesničari: vide stvari onakvima kakvima ih žele vidjeti. Dok nacionalni povjesničari mistificiraju nacionalno, u ovoj se knjizi mistificira radništvo. Što ako su štrajkovi bili tek kratkoročne akcije kojima su radnici željeli ostvariti vlastitu korist na račun drugih i ništa više od toga?

Autori pohvalno govore o tvornici koja nakon pedesetih godina navodno brine o "širim potrebama društvene zajednice", dok je Batina tvornica do 1941. navodno radila jedino u interesu profita. Postignuće Kombinata Borovo pripisuju prvenstveno velikom trudu i iskoraku pedesetih koji se zaista dogodio, ali pitanje je bi li išta od toga postojalo da Bata nije 1931. donio kapital i znanje u Borovo. Za izvore o položaju radnika u Batinoj tvornici autori uzimaju knjigu Kemala Hrelje iz 1971. Prvi dio te knjige opsežna je i kvalitetna studija o razvitku Batine tvornice, a drugi je dio posvećen radničkom pitanju. Nisam siguran bi li Hrelja napisao takav dio knjige da je djelovao u nekim drugim vremenima, da je radio za drugog poslodavca i u državi u kojoj postoje pune političke slobode. Autori (Cvek, Račić i Ivšić) koji toliko kritiziraju (s pravom) pisanje povijesti "unazad" u Hrvatskoj nakon 1990. ne problematiziraju isti taj princip u socijalističkom razdoblju, te niz izvora, uključujući knjigu Kemala Hrelje, drže vjerodostojnima. Zaboravljaju da ako drugačija sjećanja i interpretacije Batine tvornice nisu bila moguća do 1990., to ne znači da ih nije bilo.

Tako dolazimo do problema izvora. Iako su autori proveli uglavnom opsežno i vrijedno istraživanje, u pogledu njihovih

izvora vidljiva je određena ideološka pristranost. Primjerice, u popisu literature nema jedine znanstvene studije o Vukovaru u socijalističkom razdoblju, one Sandre Cvičić iz 2016. O zaključcima te studije dalo bi se raspravljati, ali zar je moguće da je na popisu literature relevantnije čak šest djela Josipa Cazija, lokalnog komunističkog aktivista i kasnijeg funkcionara? Knjige stranih autora isto su tako korištene ideološki selektivno. U tumačenju generalnih okvira raspada Jugoslavije zaobidena su kapitalna djela, a istaknute knjige “lijevih” autora koje koketiraju s teorijama zavjere (npr. Woodward, 1995). Dobar dio toga autori preuzimaju, pogotovo u prihvaćanju teza da strani kreditori navodno određuju budućnost jugoslavenske industrije.

Ono što je pisao tvornički tjednik *Borovo* autori uzimaju kao vrlo pouzdane informacije. U uvodu tvrde kako pogled na tvorničke novine pokazuje da rad osamdesetih godina nikako nije bio zastarjela kategorija. I zaista, nije to bio u tvorničkim novinama – uz pitanje zašto misle da su tvorničke novine relevantan izvor za takvu prosudbu? Bez obzira na njihovu relativnu kvalitetu i opširnu građu koju ostavljaju, tvorničke novine bile su varijanta službenih glasila i uz to su izlazile u državi u kojoj nije postojala puna sloboda tiska. Tvorničke novine branile su *status quo* i pisale što se od njih očekivalo da bi “preživljavale”. To nije toliko prigovor tvorničkim novinama, ali jest njihovu korištenju bez kritike izvora.

Na više mjesta autori pogrešno spominju kako nacionalne tenzije ne postoje do predizborne kampanje 1990. Pritom je točno da nacionalni problemi nisu dominirali, ali daleko od toga da nisu postojali. Miloševićeva “antibirokratska revolucija” iteka-

ko se osjećala u istočnoj Slavoniji, srušena je autonomija susjedne Vojvodine (ni spomena o tome), a ideje s nacionalističke kulturne scene Srbije pojavile su se u vukovarskom kraju najkasnije 1988. (kao što je vidljivo u *Vukovarskim novinama*). Novinarka tjednika *Borovo* Ljiljana Pekić zabilježila je početak nacionalnih podjela u tvornici u veljači 1989. kada je republikanski sindikat SR Hrvatske otvorio račun na koji se mogla uplaćivati pomoć štrajkačima u rudniku na Kosovu. Srbi su zamjerali Hrvatima njihove simpatije za štrajkače albanske nacionalnosti (Pekić, *Vukovar 1991*). Toliko o radničkoj solidarnosti.

U opisu nekih važnih događaja kao što je XIV. kongres SKJ autori “ispuštaju” neke važne aspekte – u ovom slučaju npr. da je sukob konkretno bio samo oko pitanja konfederacije – te iznova zaobilaze relevantne izvore (npr. Pauković, 2018). Čitajući knjigu, ostaje dojam da su vukovarski delegati ispravno učinili kada nisu napustili Kongres. Odnosno dalo bi se naslutiti da je Milošević valjda bio najbolji zaštitnik borovskih radnika. Na tragu navedenog je i negativna ocjena ekonomskih mjera Ante Markovića. Kao izvor za to autori se pozivaju na riječi zamjenika generalnog direktora Kombinata Borovo koji je kritizirao te mjere kao nepovoljne za izvoznike. Bili su to uobičajeni argumenti Miloševićevih pristaša i mogli su se svakodnevno pronaći po novinama u Srbiji. Valja napomenuti da je baš taj zamjenik (Antić) bio jedan od delegata koji nisu napustili XIV. kongres te se uključio u bitku za Vukovar na srpskoj strani (vidi njegovo svjedočenje pred ICTY-em u slučaju Dokmanović).

Kao glavnog krivca za urušavanje nacionalnih odnosa autori vide HDZ te donekle SDS. Međutim, pažljivije istraživanje

djelovanja Općinskog komiteta SKH Vukovara dalo bi drugačije rezultate o tome tko je bio nositelj srpskog nacionalizma u općini prije pojave SDS-a. Npr. delegacija vukovarskog SK vratila se s Kosova Polja u lipnju 1989. prepuna pozitivnih dojмова o atmosferi i Miloševićevom govoru (*Vukovarske novine*, 1. 7. 1989.). Tijekom 1989. vidljiv je niz nacionalističkih istupa unutar vukovarskog SK i pratećih organizacija (npr. SUBNOR-a). Vraćajući se na pitanje ostanka vukovarskih delegata na XIV. kongresu, valja napomenuti kako zasigurno razlog njihova ostanka nije bila briga za radnička prava, kako bi se dalo zaključiti iz knjige, već nacionalizam (srpski i unitarno-jugoslavenski), što se dobro vidi u dokumentu "Stavovi općinskog komiteta SKH Vukovar od 7.2.1990." (*Vukovarske novine*, 10. 2. 1990.). Ukratko, razina kritičnosti koju autori (s pravom) imaju prema hrvatskom nacionalizmu ne uočava se kad je u pitanju srpski nacionalizam ako potonji, što je bio slučaj s Miloševićem i SK, ne dovodi u pitanje socijalizam.

Autori u potpunosti zaobilaze činjenicu da je država do 1990. jednopartijska, odnosno očito u tome ne vide poseban problem. Pri opisivanju pohoda radnika Borova na Saveznu skupštinu koriste pojam "jugoslavenski parlament". To nije bio ni službeni naziv u razdoblju koje obrađuju niti je prikladno koristiti taj pojam za jednopartijsko tijelo. Za autore je to ipak nevažno, jer njihova zabrinutost za živote radnika očito ne dolazi do izražaja kad su u pitanju njihove političke slobode.

Čitatelju koji se kreće unutar socijalističke paradigme poruke ove knjige mogu biti vrlo korisne. Može nadograđivati mit da su radnici bili solidarni i branili sustav

u kojemu su navodno bili zaštićeni. Isto tako, može potvrđivati imaginarij o posebnosti jugoslavenskog socijalizma. Nadalje, može potvrđivati teze o "kapitalističkoj zavjeri" protiv socijalizma i mitove kako su zahtjevi Svjetske banke i međunarodnih kreditora, koje su provodili svi, između ostalih i Ante Marković, uzrokovali konačnu propast. Konačno, na sve to može se nadovezati mit da su nacionalne stranke došle zajedno s "kapitalističkom restauracijom" i uzrokovale oružani sukob da bi se dokopale industrijskih resursa.

Čitatelju koji se ne kreće unutar socijalističke paradigme ova knjiga može ponuditi dosta toga: npr. jednu kvalitetnu povijest industrije i značajan doprinos historiografiji, politologiji, sociologiji, etnologiji itd. Posebno je važno promatranje uzroka događaja izvan nacionalnog pristupa koji dominira u Hrvatskoj. Zaključci koji su utemeljeni na dobro pripremljenom istraživanju ostavljaju prostor za kvalitetnije traganje za odgovorima na mnoga pitanja iz kritičnog razdoblja koje knjiga obrađuje. Istovremeno, takvom čitatelju može ostati nejasna fetišizacija niza pojmova iz standardnog socijalističkog aparata te ga može čuditi visoka ideologiziranost izvora. Može ga iritirati, za neke socijaliste tipična, pretjerana kritičnost prema hrvatskom, a znatno manja prema srpskom nacionalizmu. Konačno, može se pitati je li moguće odgovore na pitanja koja se postavljaju naći s druge strane Berlinskog zida, XIV. kongresa SKJ, reformi Ante Markovića te uvođenja višestranačja.

Vladimir Filipović
Libertas međunarodno sveučilište